

NER

Een utopisch project in de naoorlogse

Ekaterina Luneva & Ilya Lezhava

Na de dood van Stalin brak in de Sovjetunie een periode van hoop op een betere toekomst aan. Er bestond een oprecht verlangen om deze hoop zichtbaar te maken en in beelden en vormen uit te drukken. Het tijdperk van de ruimtevaart had zijn intrede gedaan. Ruimtereizen, maar ook betrekkingen met het buitenland vormden niet langer ver weg gelegen onmogelijkheden: de Sovjetunie maakte zich op om het tijdperk van het 'ware communisme' te betreden. De architectuur bleef in eerste instantie achter bij deze ontwikkelingen, hoewel in de futurologische tradities van de jaren twintig een vanzelfsprekende basis voor het zoeken naar een architectonisch idioom voor de toekomst lag.

In de tweede helft van de jaren vijftig was het overheidsbeleid erop gericht om systematisch de zogenaamde 'decoratieve excessen', zoals die zich in de architectuur van het Stalin-

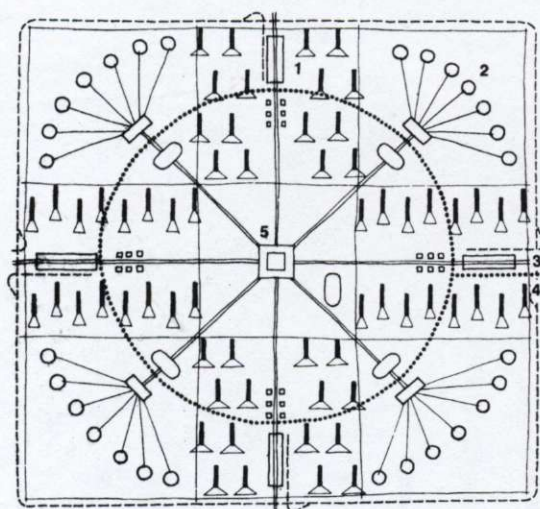
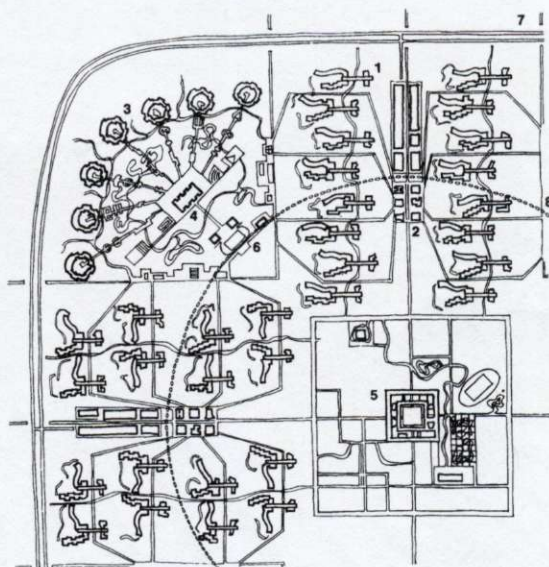

Diagram van de NER (eerste project)

1. woonsector
2. educatieve sector
3. verhoogd openbaar-vervoertraject
4. ringweg
5. cultureel centrum

Uitwerking van het NER-diagram

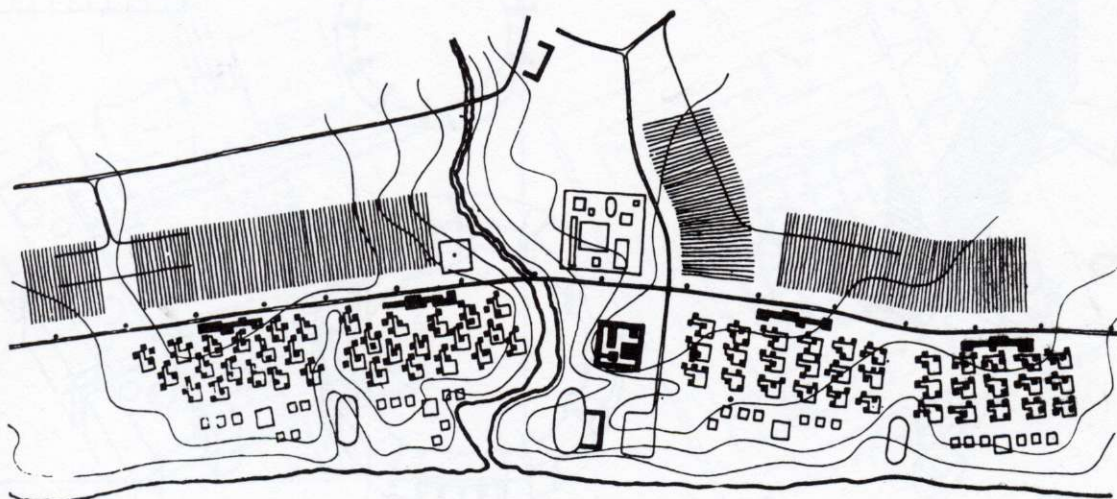
1. wooncomplex
2. winkelcentrum
3. schoolcomplex
4. academisch centrum
5. cultureel centrum
6. sportcomplex
7. ringweg
8. verhoogd openbaar-vervoertraject

tijdperk ontwikkeld hadden, te vernietigen. Vanuit het vakgebied bekeken is deze breuk met het verleden niet minder tragisch geweest dan de vernietiging van het constructivisme aan het eind van de jaren twintig. De historiserende architectuur van het Stalin-tijdperk kende een geheel eigen traditie. Deze was diep geworteld in de pre-revolutionaire architectuur en ontwikkelde zich betrekkelijk ongestoord gedurende het constructivisme in de jaren twintig. In de jaren vijftig resulteerde dit in een indrukwekkende vakkennis op het gebied van plattegrond- en gevelcompositie. Er werden regionale architectuurscholen opgericht met eigen professionele technieken en een eigen architectuurproductie. Halverwege de jaren vijftig werd deze gehele cultuur niet langer gewaardeerd en als 'schadelijk' in de ban gedaan. Niet alleen de 'decoratieve excessen', maar de architectuur

zelf stond onder zware kritiek. Architecten werden beschuldigd van 'het verspillen van geldmiddelen' en de architectuur werd bestempeld tot een 'onbetaalbare luxe'. De positie van de architectuur als een der kunsten werd aan het wankelen gebracht en het recht van de architect op een individuele expressie werd ontkend. De architect was 'de vijand van de arbeidersklasse, die met zijn esthetische grillen het volk besteelt'. De uitdrukking 'architectonisch werk' werd uit het officiële vocabulaire geschrapt en architectuuropleidingen werden voor enige tijd gesloten. De bouwingenieurs namen de plaats in van de architecten.

De voornaamste achtergrond van deze ontwikkeling was de schrijnende achterstand in de woningbouw. De bevolking was in groten getale naar de steden getrokken ten tijde van de industrialisatie na de Tweede Wereldoorlog.

Sovjetunie

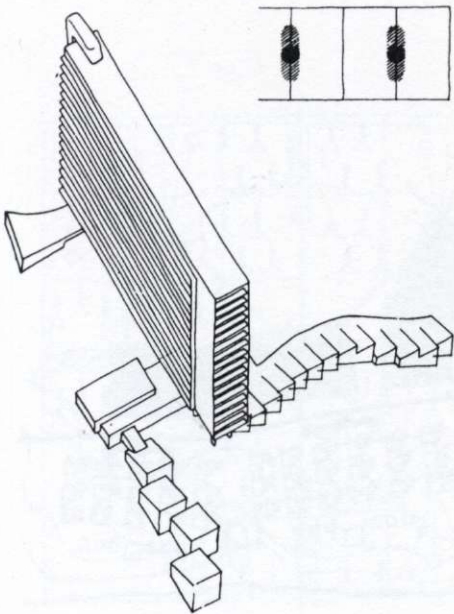
Lineaire aansluiting van de NER-eenheden nabij lichte industrie

De woonomstandigheden van veel mensen waren zeer slecht: in de grote, pre-revolutionaire woonhuizen woonde vaak in iedere kamer een gezin; daarnaast leefden velen in vochtige kelders en houten barakken. De architect werd verantwoordelijk gehouden voor deze sociale ellende.

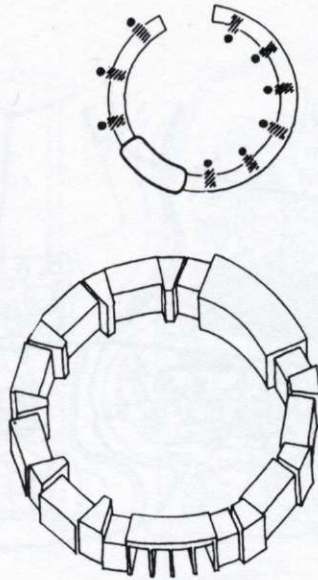
Door de overheid werden richtlijnen uitgevaardigd om aan deze toestanden een eind te maken. Nieuwe woningen dienden snel, goedkoop en industrieel gebouwd te worden, zonder extra geld aan 'verfraaiing' uit te geven. De geïndustrialiseerde woningbouw werd de basis van een omvangrijke bouwindustrie. In het hele land verrezen de prototypische, vijf verdiepingen tellende flatgebouwen met eenvoudige, goedkope prefab-betonnen gevelpanelen.

De scherpe aanval van de overheid leidde tot een grote verwarring onder de architecten

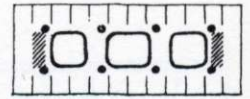
maar ook in het architectuuronderwijs, dat nog volledig bepaald werd door de architecten die de stalinistische architectuur voortgebracht hadden. Deze verwarring vormde in het onderwijs een voedingsbodem voor het ontstaan van verschillende werkgroepen, die een antwoord probeerden te formuleren op de vraag in welke richting de architectuur van de Sovjetunie zich zou moeten ontwikkelen. Een van de meer invloedrijke en duurzame van deze groeperingen was de NER-groep:¹ ontstaan uit een samenwerkingsverband van een aantal studenten van het MARCHI (het Moskouse Architectuur Instituut), die zich op eigen initiatief gingen verdiepen in de westerse architectuur en het werk van de constructivisten. Gedurende twaalf jaar bleef de groep in een wisselende samenstelling bestaan, weliswaar niet verbonden aan officiële instellingen, maar wel met goede

Wooncomplex met kleuter- en basisschool

Schoolcomplex

Academisch centrum

1

De harde kern van de NER-groep bestond uit A. Gutnov en I. Lezhava. Daarna hebben A. Baburov, G. Dumentov, S. Kharitonova, S. Sadovskiy, A. Skokan, Y. Rusakov, V. Yudintsev, N. Fodayeva, N. Kostrikin en I. Lunkova voor langere of kortere tijd deel uitgemaakt van de groep.

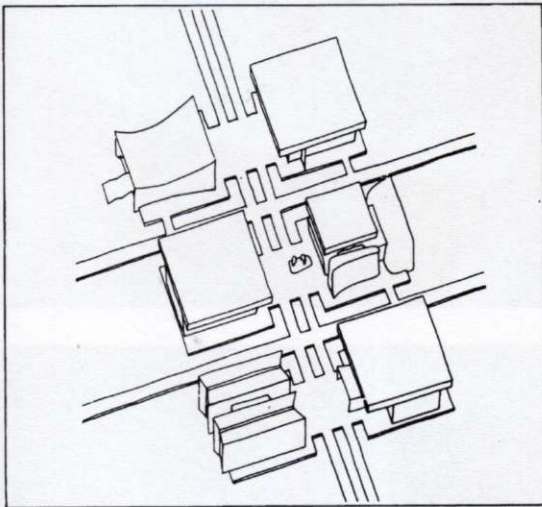
contacten met enkele invloedrijke personen binnen deze instellingen. Dit resulteerde in presentaties van hun werk op binnenlandse en buitenlandse tentoonstellingen en in publikaties van verschillende artikelen en boeken.

De NER-groep hield zich in de eerste plaats bezig met de actuele vraagstukken der stedenbouw: het stichten van nieuwe nederzettingen in het uitgestrekte grondgebied van de Sovjetunie. In de jaren veertig en vijftig was aan deze grootschalige stedenbouwkundige problematiek weinig aandacht besteed: de NER-groep moest hiervoor teruggrijpen naar de studies van de constructivisten uit de jaren twintig. De stedenbouwkundige concepten van Miljutin, Ochitovitch en Sabsovitch en het werk van Ginsburg, Leonidov en Krutikov vormden modellen waarop NER voortbouwde.

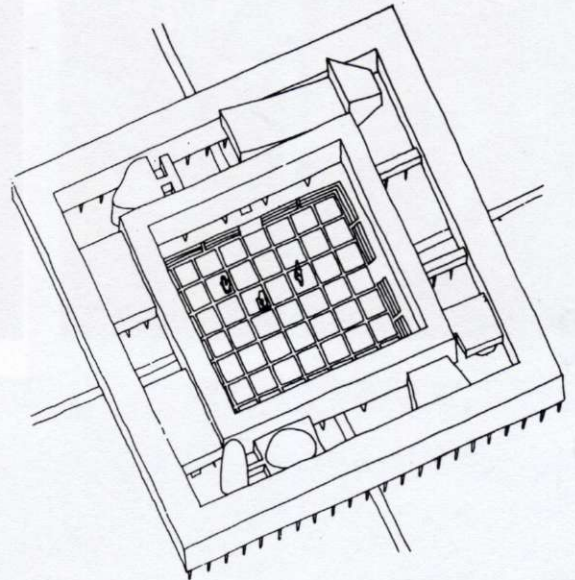
Het eerste project dat de groep presen-

teerde was hun gezamenlijke afstudeerproject voor een stadsmodel voor de communistische stad. Het ontwerp werd vergezeld van een uitgebreid onderzoek, waarbij de dissidente socioloog G. Dumentov een belangrijke rol speelde. Op basis van 'een wetenschappelijke analyse van de communistische levenswijze en na onderzoek van actuele ontwikkelingen in de stedenbouw en de bevolkingspolitiek werd getracht de functionele structuur van de communistische stedelijke omgeving te definiëren en het gevolg voor de architectonische compositie en expressie te bepalen'.²

In de jaren vijftig en zestig waren vele stedenbouwers in de Sovjetunie van mening dat de industrie tot kern van de nieuwe steden gemaakt moest worden. De NER-groep leverde hier kritiek op en stelde voor om steden en industriële gebieden volledig onafhankelijk te ontwikkelen.

Winkelcentrum

Cultureel centrum

2

Voor de planbeschrijvingen is gebruikt gemaakt van de Engelse vertaling van de eerste publikatie van de NER-groep: A. Gutnov e.a., *The Ideal Communist City*, New York, pp. 117-126.

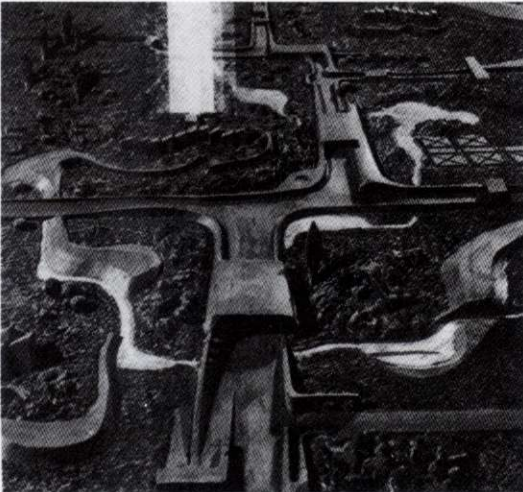
In het afstudeerproject is het model voor een stad van 100.000 inwoners nader uitgewerkt. De volgende overwegingen liggen ten grondslag aan de structuur van NER:

1. gelijkwaardige woonlocaties: de sectoren liggen op gelijke afstanden van de omringende groengebieden en de diverse voorzieningen;
2. afstanden zijn afgestemd op de voetganger: iedere woning ligt op loopafstand van het centrum;
3. verkeersstromen zijn zoveel mogelijk gescheiden: een openbaar-vervoersysteem, dat geen gelijkvloerse kruisingen kent, verbindt de woonsectoren zowel onderling als met het industriegebied dat op enkele kilometers van de stad ligt;
4. groengebieden zijn van grote betekenis: iedere sector wordt minimaal aan twee zijden begrensd door een open gebied.

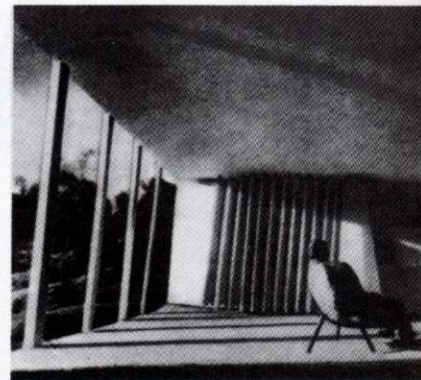
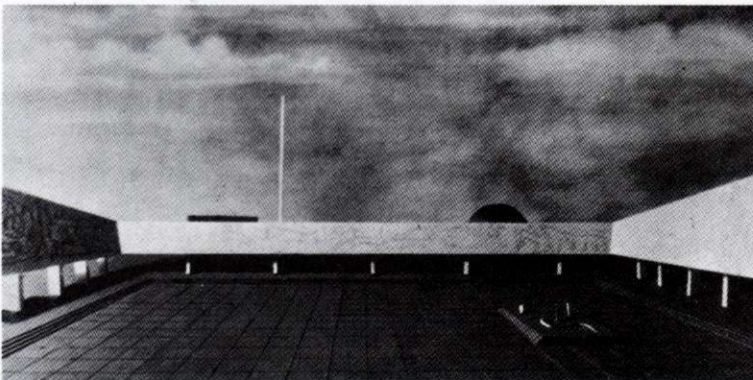
Het schema van de NER bestaat uit een groot kwadraat, dat in negen sectoren van gelijke omvang verdeeld is. De vier sectoren in de hoeken bevatten scholen en sportvoorzieningen; hiertussen zijn de woonsectoren gelegen en in het centrale kwadrant bevindt zich het culturele centrum. Een radiale wegenstructuur verbindt het hart van iedere sector met het culturele centrum; een ringweg omsluit de stad.

De woonsectoren kennen een hoge dichtheid: per sector zijn 25.000 personen ondergebracht in zestien wooncomplexen. Een wooncomplex bestaat uit een flatgebouw van zeventien lagen op pilotis. Op de begane grond bevinden zich enkele voorzieningen en een kleuter- en basisschool met internaat. Naast de wooncomplexen vinden we in deze sectoren een winkelcentrum, lichte industrie en ruimtes voor collectieve activiteiten. Het winkelcentrum bestaat uit zes

NER, maquette

Voetgangersgebied

Cultureel centrum, binnenplaats

paviljoens, die een verhoogd plein omgeven. Behalve twee 'winkelpaviljoens' vinden we hier een bioscoop, een restaurant, een gebouw van het lokale bestuur en een dienstencentrum. Dit wijkcentrum kan uitgebreid worden met diverse sportvoorzieningen.

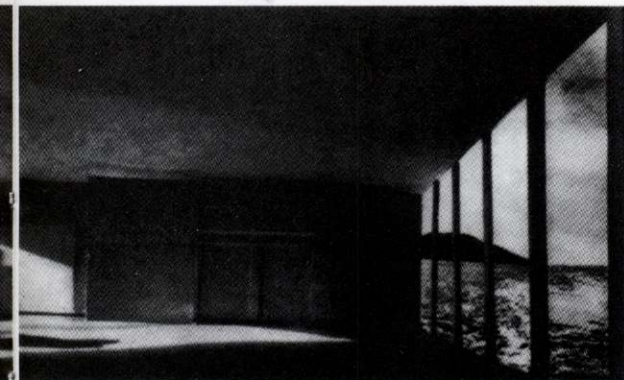
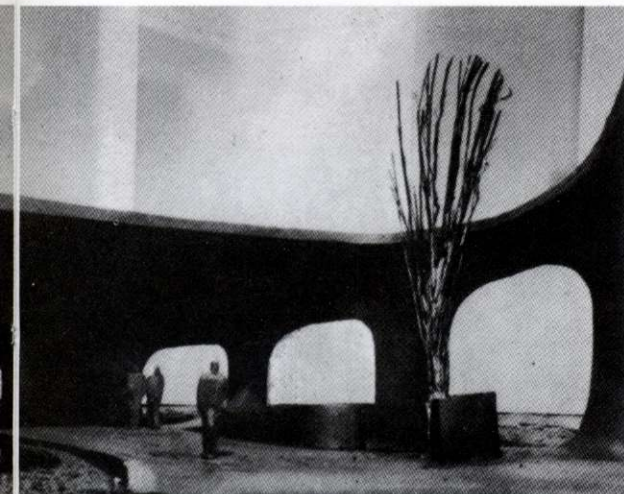
In de *educatieve sectoren* zijn de scholen voor middelbaar en hoger onderwijs gesitueerd in cirkelvormige complexen. Centraal ligt het academisch centrum: een lineair gebouw met lokalen en werkruimten aan de gevels en een bibliotheek en auditoria in het midden.

Het *culturele centrum* heeft een opvallende plaats in het sociale en ruimtelijke model. Op de begane grond van het centrum bevindt zich een openbare binnenplaats. Deze binnenplaats wordt volledig omsloten door een gebouw met leeszalen, archiefruimte, werkruimten en laboratoria. Dit gebouw wordt op zijn beurt weer

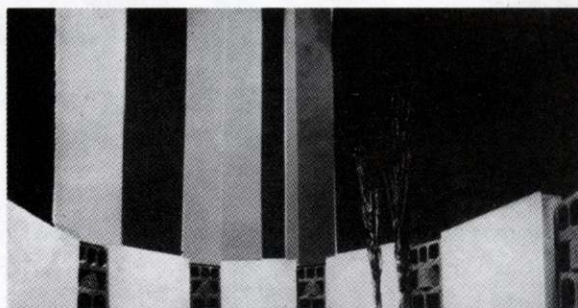
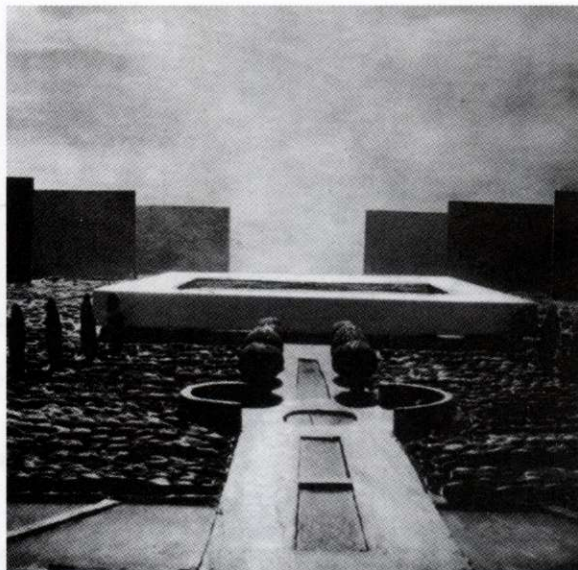
omsloten door een gelijkvormig groter gebouw met vier vleugels waarin zich ateliers, klaslokalen en andere werkruimtes bevinden. Tussen beide gebouwen zijn grotere zelfstandige elementen, zoals congreszalen, twee theaters, een planetarium en een zwembad geplaatst. Iedere zijde van het vierkante centrum is bestemd voor een van de vier culturele hoofdgroepen: wetenschap, hobby, kunst en sport.

Met de centrale plaats van dit culturele centrum trachtte de NER-groep een specifiek communistische interpretatie van het stadshart te formuleren. Bovendien werd hiermee kritiek geleverd op de Engelse New Towns uit de jaren vijftig, die onder de stedenbouwkundigen in de Sovjetunie een grote populariteit genoten. Het model van deze New Towns was gebaseerd op de middeleeuwse stad. De directe toepassing van dit historische model bleek in de moderne

Cultureel centrum, maquette

Maquette van woning in wooncomplex

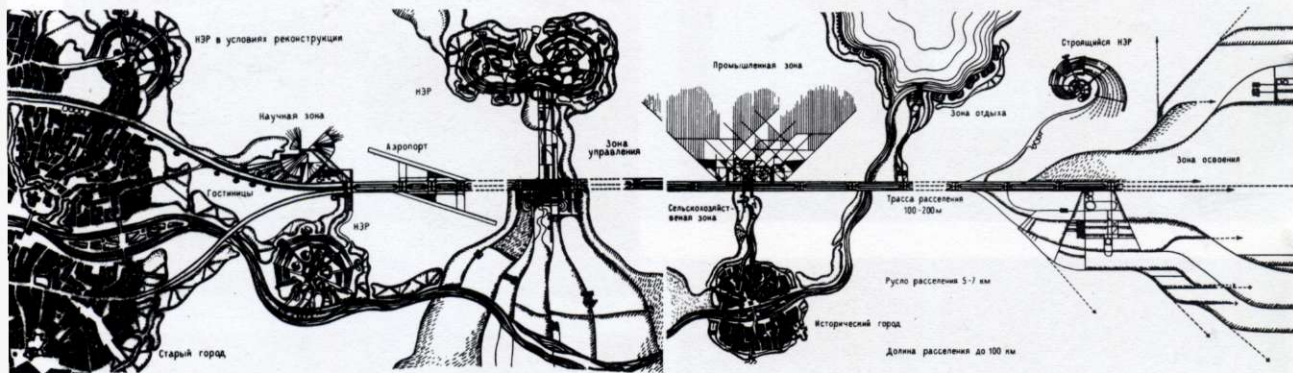

Schoolcomplex, binnenplaats

context op grote bezwaren te stuiten. In de middeleeuwse stad werd het centrum gevormd door het marktplein; in de moderne Engelse stad is hier het winkelcentrum gesitueerd. De middeleeuwse markt was echter niet slechts een plek om handel te drijven, maar veeleer een plaats voor ontmoeting, vertier en het uitwisselen van informatie. Het moderne winkelcentrum kan deze functies niet vervullen. Ook bij andere onderdelen van de New Town, die rechtstreeks uit het middeleeuwse model afgeleid zijn, zien we dit probleem terug. Anonieme kantoorgebouwen moeten de rol van het stadhuis vervullen; moderne scholen bestaan voor een groot deel uit een verzameling barakken, en de kerken, ooit een concentratiepunt voor allerlei schone kunsten, vervullen nog slechts een beperkte godsdienstige functie. Het formele gebruik van deze elementen heeft iedere diepere betekenis

verloren: in de New Town kan het centrum daarom niet als het spirituele concentratiepunt fungeren.

Na een uitgebreide analyse van de sociale problemen van de moderne stad, schoof de NER-groep daarom het culturele centrum naar voren, als een plaats waar een vrije uitwisseling van informatie zou kunnen plaatsvinden en waar zich de kern van de moderne stad zou bevinden. De communicatie in dit centrum zou zich op vier niveaus moeten afspelen: op het niveau van de ontspanning speelt zij zich af in cafés en restaurants; op het informatieve niveau in bibliotheken en informatiecentra; een meer intensieve vorm van communicatie vindt plaats in werkgroepen, waarin over een onderwerp gediscussieerd wordt en de hoogste vorm van communicatie is te vinden bij diegenen die zich professioneel met een bepaald onderwerp bezighouden. Deze

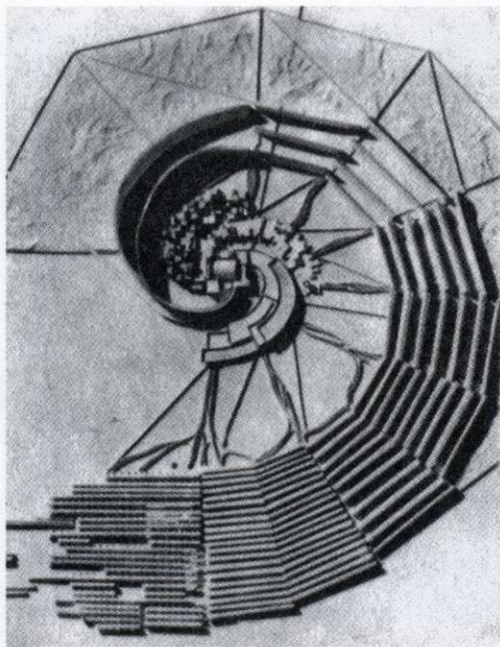
Nederzettingensysteem met 'appel' en 'stam'

vorm van organisatie komt overeen met de wijze waarop de sport in de USSR georganiseerd was: spel, training, de amateur en de professional. Binnen de eerder genoemde culturele hoofdgroepen kon eenieder zich op zijn eigen niveau ontplooiën. Het centrum zou aldus als een hart het stadsorganisme van bloed voorzien en de kwaliteit van het menselijk bestaan bewaken. Uit het sociologisch onderzoek dat het plan vergezelde, bleek dat het minimale aantal inwoners dat nodig was om dit culturele centrum te laten functioneren, 100.000 bedroeg.

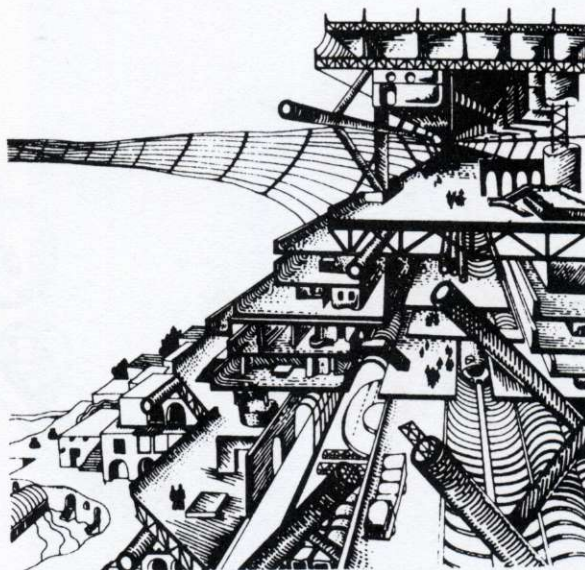
De presentatie van het plan leidde tot veel discussie onder vakgenoten in de USSR. Arbeidersclubs, die enigszins overeenkwamen met de bovenbeschreven centra, functioneerden voor een zeer klein percentage van de bevolking. Voor het merendeel van de bevolking waren slechts voorzieningen voor de passieve recre-

atie ontwikkeld, zoals televisie, bioscopen en theaters. De NER-groep wees er echter op dat de geschiedenis bewees dat juist de actieve recreatie essentieel was voor een gezonde samenleving. Zo waren in het Oude Rome niet slechts amfitheaters en circussen te vinden maar ook thermen, die zich ontwikkelden tot 'clubs', waar mensen een groot deel van de dag verbleven. Ook onder de Europese adel was het gebruikelijk een deel van het woonhuis voor collectief amusement te bestemmen: feesten, optredens, concerten, gezamenlijke literatuurstudie enzovoort. In een moderne communistische samenleving werd deze traditie voortgezet in het stelsel van clubs, die zich op de sportieve, intellectuele, technische en andere kanten van de ontspanning richtten.

In de loop van de jaren zestig werd het gemakkelijker om kennis te nemen van actuele

Variant op het NER-model

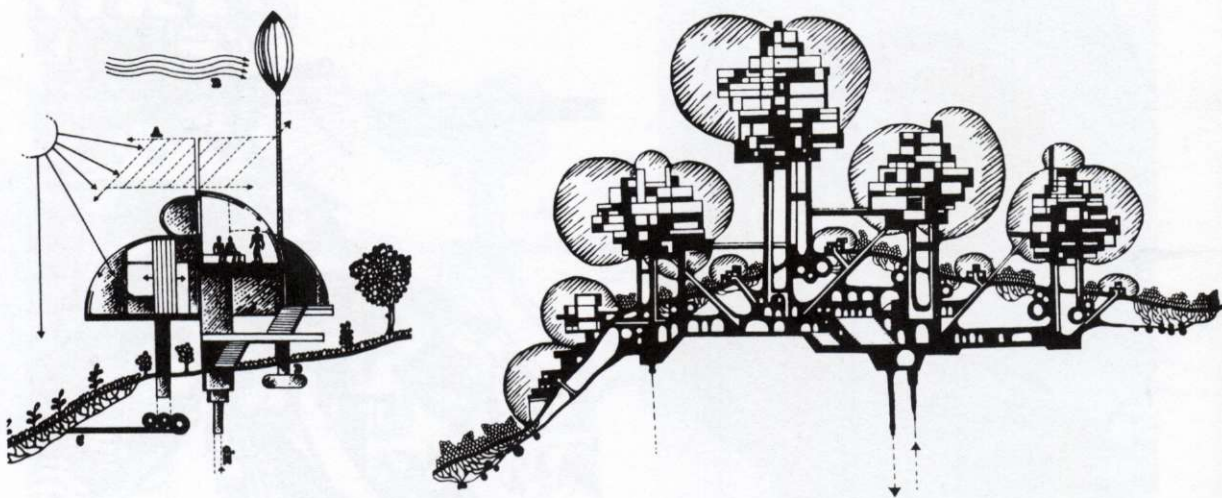
Doorsnede van de 'stam'

ontwikkelingen in de westerse architectuur. De invloed hiervan is duidelijk terug te vinden in het project dat de NER-groep in 1967 op de Triënnale van Milaan presenteerde. Dit project behelsde niet slechts een ontwerp voor een nieuwe stad, maar beschouwde deze stad als een onlosmakelijk onderdeel van een groter regionaal systeem. In de Sovjetunie van de jaren zestig was dit voor stedenbouwkundigen en planologen een nieuwe benadering.

Het nederzettingensysteem, zoals dat door de NER-groep ontworpen was, bestond uit twee fundamenteel verschillende elementen, die omschreven werden als de 'appel' en de 'stam'. De stad werd opgevat als iets wat zowel kwantitatief als kwalitatief afgerond is: de stad als een eenheid, een vrucht of 'appel'. De 'appel' groeit niet en kent ook geen veranderingen. De bewoner leeft in een stabiele omgeving, waar

het verleden levend blijft en niet door de toekomst verwoest kan worden. Een conglomeraat van dergelijke steden kan naast elkaar bestaan, indien elke stad haar eigen architectonisch karakter bewaart.

In het plan vormde de 'stam' een lineair systeem, waarin wegen, communicatielijnen en energietransport opgenomen zijn, te zamen met industriegebieden, tijdelijke woongebieden en grootstedelijke voorzieningen. Het is een hoofdader voor de nieuwe stedelijke nederzettingen: een boomstam, waarvan de wortels tot diep in Siberië en het Verre Oosten weten door te dringen. We moeten ons deze stam voorstellen als een activiteitenzone, vol veranderingen, onverwachte ontwikkelingen, confrontaties en strijd: de plaats waar de pols van het moderne leven voelbaar was. Stabiliteit ontbrak hier; in de stam speelde zich het intense en

Variant op het NER-model

actieve leven af. De NER-groep noemde dit ook wel 'het mannelijke beginsel' in hun stedelijke concept. Het onderscheid tussen de stabiele (vrouwelijke) en dynamische (mannelijke) wereld schiep de mogelijkheid voor de bewoners om in het geval van een dreigende ondergang in de wereld van de 'stam' terug te keren naar de eigen stad, waar een stabiele wereld op hen wachtte. Hier kon de bewoner zijn geestelijke evenwicht herwinnen en zich voorbereiden op een nieuwe poging in de dynamische wereld.

De westerse invloeden spreken duidelijk uit de gehanteerde beeldtaal; de gepubliceerde tekeningen van de 'stam' verwijzen naar de stedelijke fantasieën van Archigram en in de organische modellen van de 'appel' is een duidelijke invloed terug te vinden van het werk van iemand als Paolo Soleri. In de notie van groei en ontwikkeling van bouwkundige syste-

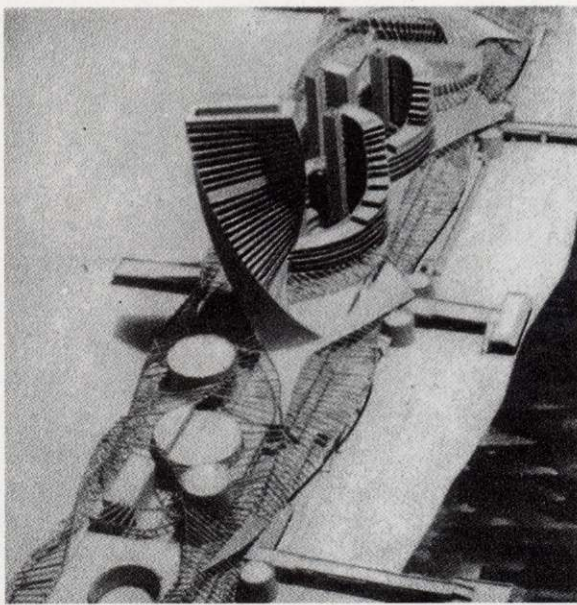
men is duidelijk het ideeëngoed van de Japanse metabolisten, zoals Kurokawa, te herkennen.

In het algemeen blijken de ideeën, zoals de NER-groep die in de USSR naar voren bracht, zeker hun sporen te hebben nagelaten. Zowel de ideeën over stabiliteit en verandering, als de combinatie van een lineair-dynamisch systeem en een besloten-statisch systeem zijn in stedenbouwkundige plannen en in enkele gebouwen terug te vinden. In de Chroetsjov-periode geloofden velen binnen de Sovjetunie in een toekomst voor het communisme. Ook het werk van de NER-groep is van dit geloof vervuld: het tracht architectonisch uitdrukking te geven aan een socialistische levenswijze om zich daarmee te onderscheiden van de kapitalistische stad.

Vertaling en bewerking: Jurjen Zeinstra

Maquette van variant

Maquette van variant